

Hittanoktatás és világnézetű nevelés 1956 után

1956. október 23-a után az oktatási minisztérium forradalmi bizottsága lehetővé tette a hittanórák látogatását azok számára is, akik a jelentkezést korábban elmulasztották. (1) Ez a hitoktatás radikális liberalizálódását jelentette, hiszen a Rákosi-korszakban a legsúlyosabb vétségek közé tartozott, ha valaki, aki erre eredetileg nem jelentkezett, mintegy ellenőrizetlenül, titokban járatta gyermekét hittanra. November 4-e után első lépésben az állam nem lépett fel a liberalizálódás ellen.

A Kádár-kormány november 28-án külön is deklarálta, hogy a megállapodásokat kötelezőnek tartja magára nézve, miszerint biztosítja az iskolai vallásoktatást. A hittanórák látogatását azok számára is, akik a jelentkezést korábban elmulasztották, továbbra is engedélyezik. (2)

Az Állami Egyházügyi Hivatalt a 33-1956. december 31-es rendelet épp a kompromisszumos politikának megfelelően a Művelődésügyi Minisztériumba olvasztotta be. Az 1957. január 5-i kormányprogram sajátos csomagtervet terjesztett elő: eszerint a fakultatív hitoktatás biztosítását az állam a továbbiakban nem valamiféle alapjognak, hanem egy kompromisszumrendszer részének tekinti, hiszen „ezzel szemben” várja el a törvények betartását, a feszültség enyhítését az egyházaktól.

Az 5/1957-es utasítás szerint hittanórán beiratkozás nélkül lehet résztvenni. (Azaz a Kádár-kormány jóváhagyja a minisztérium forradalmi bizottságának októberi döntését.) Azonban a korábbi szabályozással ellentétben – a püspöki karnak tett további gesztus gyanánt – a hittan a tanrendi órák között is tartható. Ugyanakkor látható, hogy az apparátus érdekelt az ellenőrizhetőség fenntartásában, hiszen a rendelet kimondja, hogy hittanoktatás csak az iskolaépületben történhet.

E rendelkezések hatására, no meg a kormányzattal szembeni ellenállás demonstrálására 1957 elején állítólag a tanuló ifjúság 80–90 százaléka hittanra járt. (3)

Az 1957. január 21-i Zsinati Szent Kongregációs döntéssel azonban a Vatikán a Mindszenty által felfüggesztettek egyházi vezető tisztségekre való alkalmatlanságát kimondta, s ezzel lényegében felmondta az állam és egyház közötti 1950-es megegyezés mögött álló politikai kompromisszumot.

A vezető tisztségek körüli MSZMP-Vatikán konfliktus valamiképpen – ennek pontos története levéltári kutatást igényelne – átgyűrűzött a hitoktatásra is. A február 26-i párthatározat a következőképpen nyilatkozik: „Januárban például a klerikális reakció a hitoktatás ürügyén politikai támadást szervezett az iskolákban a népi demokratikus rendszer ellen”. A kormánybiztos az októberben született s még januárban is megerősített hittanszabályozást visszavonta azzal, hogy ezután csak azok járhatnak hittanra, akik be vannak iratkozva.

1957. februártól megbeszélések kezdődtek a püspöki karral, amelyről március 7-én már sajtóközlemény jelent meg. Ennek eredményeképpen maga a püspöki kar is kezdett bekapcsolódni az Országos Békemozgalomba. Ennek ismeretében érthető, hogy a kormány által kiadott 1957. március 24-i kormányrendelet számos kompromisszív elemet tartalmaz az 1950–56 között érvényben voltához képest, de szigorít az 1957. januárihoz képest (21-1957. (III. 24.) számú kormányrendelet).

Ellentmondásosabb a helyzet, ha a miniszteri végrehajtási utasítással együtt vizsgáljuk a rendeletet. A rendelet az

állampolgárok „kizárólagos magánügyének” minősíti a vallásoktatást. A büntetőjogi beavatkozást a következő esetekben helyezi kilátásba:

– akkor, ha a vallásoktatást a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendje ellen politikai célokra használják fel;

– akkor, ha valaki erőszakkal, fenyegetéssel vagy megtévesztéssel a vallásoktatáson való részvételre vagy részt nem vételre vonatkozó elhatározást befolyásolni törekszik. Ez a jogszabály különösen a „megtévesztés” fogalom bekapcsolásával elvileg lehetőséget nyújtott a hitoktatás melletti egyházi propaganda üldözésére;

– akkor (és ez kifejezetten újdonság a rendeletben), ha valaki erőszakkal vagy fenyegetéssel akadályozza a vallásoktatást, illetve az abban való részvételt. Ilyen értelemben a rendelet az ateista agitáció, illetve az adminisztratív szervek felől védte a hitoktatást;

– a miniszteri utasítás a szülő vagy gyám által tett panasz kivizsgálását és orvoslását a megyei (megyei jogú városi)

vb. művelődésügyi (fővárosi oktatási) osztálya vezetőjének hatáskörébe utalta. Az ügy eldöntése tehát oktatásügyi apparátuson belül maradt. Jellemző módon a rendelet csak a két utóbbi esetben tételezett fel szülői panaszt – a politikai aggodalmak felvetését láthatólag nem várták el a vallásos emberektől, akiket a deklaráció szerint a Népköztársaság egyenjogú polgárának tekintettek.

A „leendő munkásosztály védelme” a vallási befolyástól továbbra is alapvető cél maradt. Erre utal az a tény, hogy a jogszabály változatlanul a szakképző intézményekből – beleértve a nem általános irányú gimnáziumot is – a hitoktatást változatlanul kizárta. (A hitoktatás felsőfokon ter-

mészletesen fel sem merült.) Ez a korlátozás különösen fontossá válik, ha megvizsgáljuk az egyes középfokú intézményekbe járók arányát. Kiderül ugyanis, hogy a középfokú intézményekbe járók egy-egy évfolyamának közel kétharmada nem általános gimnáziumba járt – így az ő „klerikális befolyásolásukat” a rendelet eleve lehetetlenné tette. (Donáth Péter hívta fel a figyelmünket arra, hogy a pedagógusképzés szakirányú gimnáziumban folyván a tanítóképzést már akkor sikerült elszigetelni a hittantól.)

Liberalizálódás tapasztalható a hitoktatással kapcsolatos három alapvető kérdésben a hitoktatás szigorú helyhez kötöttségének, az időpont megválasztásának és a csoportlétszámnak a kérdésében. A liberalizálódás jele volt, hogy ha az iskola igazgatója tanteremhiány miatt a vallásoktatásra jelentkezettek egy részének nem tud az iskolában megfelelő helyiséget biztosítani, ezek számára a vallásórák megtartása egyházi helyiségben is engedélyezhető. (Más kérdés, hogy ez nem lett alanyi

jog és a miniszteri utasítás a megyei hatóságok hatáskörébe adta ezt a nyilvánvalóan politikai kérdést.) Az utasítás az egyházakat ellenérdekelte kívánta tenni ebben a megoldásban, kimondván, hogy az egyházi helyiségek használatával felmerült költségek térítés nélkül az illetékes egyházat terhelik.

A vallásórákat az igazgatói rendelkezésnek megfelelően az órarend szerinti első tanítási óra előtt vagy az utolsó tanítási óra után – váltakozó tanítás esetén váltás között is – heti két órában kellett megtartani. A hitoktatók kérésére (ez az újdonság) a heti két óra együtt is megtartható, ha ez az iskola rendjét, munkáját nem zavarja. Amennyiben a heti két vallásórát egyházi

A „leendő munkásosztály védelme” a vallási befolyástól továbbra is alapvető cél maradt.

Erre utal az a tény, hogy a jogszabály változatlanul a szakképző intézményekből – beleértve a nem általános irányú gimnáziumot is – a hitoktatást változatlanul kizárta.

(A hitoktatás felsőfokon természetesen fel sem merült.)

helyiségben tartják, a vallásórák időpontját ugyancsak az iskolai renddel összeegyeztetve kell kijelölni, ez a helyiségre vonatkozó liberalizálásból következett.

A másik liberalizálás a csoportlétszámokkal volt kapcsolatos. A vallásoktatásra jelentkezett tanulókat általában az iskolai osztályok létszámának megfelelő tanulócsoportokba kellett összevonni. Ha az egyes iskolákban kevés tanuló jelentkezett vallásoktatásra, akkor a tanulócsoportokat több iskola tanulóiból kell kialakítani – ahogyan ez 1950 óta szokásos volt. Azonban ha a jelentkezett tanulók száma a lehetséges összevonások után sem érte el az átlagos osztálylétszámot, vagy az iskolák egymástól való távolsága az összevonást nem tette lehetővé, a tanulócsoport létszáma az átlagos osztálylétszámnál kisebb lehetett.

A hittanbeiratások liberalizálása a kormányrendelet (nyilván a háttérben az állam és a katolikus püspöki kar közötti alkudozás húzódozott meg) egyik legfontosabb célja lehetett, viszont – nyilván nem véletlenül – ellentmondásosan sikerült.

Az adminisztratív kényszereket alkalmaszó helyi apparátus elleni garanciákat fogalmazott meg a kormányrendelet, amikor kimondta, hogy a beiratkozást minden évben legkésőbb egy héttel az iskolai beiratkozások után meg kell tartani. Ennek pontos idejéről a sajtó, a rádió, valamint az iskolák igazgatói kötelesek tájékoztatást adni. Nem tudjuk pontosan, mi történik a rendelet és az utasítás megjelenése között: mindenesetre a miniszteri utasítás már kimondja, hogy a miniszter által meghatározott napon történhet a hittanbeiratás. A hittanbeiratást egyértelműen az iskolai helyiségekhez rendeli hozzá, s a pedagógusok feladatává teszi. Ez azt jelenti, hogy az eredetileg a hívők számára garanciálisnak tűnő jogszabály az ellenőrzés fokozásának eszközévé vált.

Az 1950-es szabályozáshoz hasonlóan az utasítás továbbra is biztosítja az ellenőrzöttséget azzal, hogy a beiratkozás csak azokban az iskolákban történhet, ahol a tanulók a rendes iskolai beiratkozás kötelezettségének eleget tettek. A „hittanra járók

listája” a miniszteri utasítás legfontosabb újdonsága a kormányrendelethez képest.

A vallásoktatásra beírt tanulókat osztályonként jegyzékbe kell venni. A jegyzék rovatai: sorszám, név, anyja neve, felekezet. Minthogy az iskolai hittanoktatás nem osztályonként folyik – még csak nem is feltétlenül korcsoportonként –, a tanulók osztályonkénti nyilvántartása nem a vallásoktatás szervezését, hanem az egyes osztályok világnézeti arculatának rögzítését, illetve a hittanra járás és egyéb (osztályonként szerveződő) iskolai feladatok összekapcsolását szolgálta. Az „anyja neve” rovat felvétele az egyéni azonosítás lehetőségét biztosította minden nyilvánvalóságban.

Bárki ellenünk vetheti, hogy e lista nem feltétlenül az egyének nyilvántartását szolgálja, elképzelhető, hogy a hitoktatáshoz nyújt technikai segítséget. Valóban erre utal, hogy az igazgató a vallásoktatásra beírt tanulóknak csak a számát jelenti be a megyei tanács vb. művelődésügyi osztályához a beírást követő napon. A tanulók névsorát, a rendelet indoklása szerint a hitoktatói megbízások kiadása érdekében, minden év szeptember hó első napjáig az igazgató köteles elküldeni a helyileg illetékes egyházi hatósághoz. (A rendelet homályban hagyja, hogy ehhez miért van egyáltalán szükség nevekre. A kortársak számára viszont világos lehetett, hogy néhány évvel korábban már voltak abból botrányok, hogy be nem írt tanulók jártak hittanra.)

Ez tehát azt is jelenthetné, hogy a személyre szóló nyilvántartás az iskolánál ezzel meg is szűnhet. Ez azonban nem így van. Ez abból derül ki, hogy iskolaváltás esetén az igazgató a szülő kérésére igazolja, hogy a tanuló hitoktatásra beiratkozott-e vagy sem. Ez azt jelenti, hogy a beiratkozási listának folyamatosan rendelkezésre kell állnia az iskolában. (Pedagógusok, igazgatók visszaemlékezése szerint ez így is volt.)

Érdemi liberalizálódás a hitoktató kinevezése körül történt. A hitoktató kinevezése tanácsból egyházi kézbe került, a tanács számára a hozzájárulás jogát kötötték

ki., „Az önálló és óraadó hitoktatói működéshez szükséges hozzájárulást megtagadhatja, a már megadott hozzájárulást pedig bármikor megvonhatja a megyei (megyei jogú városi) tanács vb. művelődésügyi (fővárosi oktatási) osztályának vezetője attól a hitoktatótól, aki a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjével szemben ellenséges magatartást tanúsít. A hozzájárulás megvonása ellen a művelődésügyi miniszterhez jogorvoslattal lehet élni.” A változás 1950-hez képest egyrészt a jogorvoslati lehetőség, másrészt a szöveg egyértelműbbé válása: már nem kizáró ok az ellentétes álláspont, csak az ellenséges magatartás.

Fontos újdonság, hogy a vallásoktatás egyházak részéről történő ellenőrzésére csak az egyházak által megbízott, képesítéssel rendelkező és a tanács vb. művelődési osztályának hozzájárulásával rendelkező személyek lettek jogosultak. Ilyen értelemben kiiktatták az igazgatót, a tanulmányi felügyelőt, a szülőket és a pedagógusokat az ellenőrzési folyamatból. A minisztérium azonban indokoltnak tartotta az igazgató „védelmét”, ezért leszögezte, hogy az egyházi ellenőrzés időpontját az iskolák igazgatóival előzetesen közölni kell.

A hitoktatás tartalmáról és formájáról a miniszter az 1950-es hagyományokat megőrizve intézkedett. A hitoktató köteles volt a művelődésügyi miniszter által jóváhagyott tankönyv alapján oktatni, sőt arról külön haladási naplót kellett vezetnie (ez még 1950-ben sem szerepelt a rendeletben) és teljes mértékben alkalmazkodnia kellett az iskolában kialakított rendhez és fegyelemhez.

A hitoktatót az egyéb iskolai tevékeny-

ségektől az utasítás pontosan olyan távol tartja, mint az 1950-es: a hitoktató nem tagja a tantestületnek, ezért őt a vallásoktatáson kívül egyéb iskolai munkára (helyettesítésre, felügyeletre kiránduláson vagy óra közben stb.) beosztani nem lehetett. Nem vehetett részt a hitoktató a tantestület értekezletein és az iskola épületében csak a vallásoktatás ideje alatt tartózkodhatott. (4)

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a rendelet két alapvető vonás (hittanoktatók kinevezése és az állami folyamatellenőrzés megszüntetése) és számos technikai-adminisztratív kérdés tekintetében liberalizálta az 1950-es rendeletet. Ugyanakkor, különösen a végrehajtási utasítás, a hitokta-

tás szervezésében megerősítette az igazgató és a megyei oktatásügyi apparátusok hatalmát. (Ezt később sem érintette, hogy a járási, városi, megyei oktatási jogkörök viszonya egymáshoz képest hogyan változott.) Ugyanakkor lehetővé tette a diákok lajstromozását.

A rendelet lényegében fenntartotta a hittan részleges integráltságát az iskola életébe, illetve a tanügyi igazgatásba.

A végrehajtási utasítás legjellegzetesebb pontja valószínűleg a hittanrajzárók iskolai listába vétele. A kompromisszum a hitoktatókat kinevező egyházi funkcionáriusok felé tett gesztus – a nyilvántartás viszont tovább csökkenti a hívők lelkiismereti és vallásszabadságát. Ez a paradoxon sok mindent előre vetít a Kádár-korszak egyházpolitikájának történetéből.

*

Az első nagy dokumentum, amely az MSZMP és a vallás (áttételesen az állam és egyház, az állam és a hitoktatás) viszo-

A hitoktatót az egyéb iskolai tevékenységektől az utasítás pontosan olyan távol tartja, mint az 1950-es: a hitoktató nem tagja a tantestületnek, ezért őt a vallásoktatáson kívül egyéb iskolai munkára (helyettesítésre, felügyeletre kiránduláson vagy óra közben stb.) beosztani nem lehetett. Nem vehetett részt a hitoktató a tantestület értekezletein és az iskola épületében csak a vallásoktatás ideje alatt tartózkodhatott.

nyát újrászabályozta, 1958. július 22-én született meg. A határozat alkalmas arra, hogy azokat az igazodási pontokat megmutassa, melyek alapján a tanácsi apparátus, az iskolaigazgatók eljárhattak. A tájékoztató pontokra nyilvánvalóan nagy szüksége volt mindenkinek, aki a rendszerben politikai karriert akart csinálni, hiszen minden más esetben a forradalomban való aktív részvételért nemcsak a személyekre, hanem a szervezetekre is lesújtott a Párt. Csak az egyházak éltek ezt túl intézményként.

A társadalmi pluralizmus intézményrendszerének teljes hiányát a Párt láthatólag nem átmeneti, „ellenforradalom utáni” jelenségnek, hanem a szocializmus lényegi részének tekintette – közben azonban az egyházak intézményesen is jelen lehetnek. Fel sem merülhetett, hogy bármely tudományos vagy társadalmi egyesület vagy baráti kör, formálisan vagy informálisan a rendszerrel ellenséges vezetőt mondhasson magáénak. A katolikus egyház legalitását, vezetőinek nyilvános megnyilatkozási lehetőségeit viszont

ha akadályozta is, de nem tette lehetetlenné *Mindszenty József* jelenléte az amerikai nagykövetségen. Nyilvánvaló, hogy e helyzetet a pártapparátus számára pontos igazodási iránymutatásban kellett értelmezni. Másfelől az 1956 utáni nagyarányú ideológiai ellentámadás során – amit a Kádár-kormányt balról kritizáló Tánácsics-kör nevével lehet fémjelezni – sokak számára egyre nehezebben vált értelmezhetővé „a vallásszabadság és ateista felvilágosítás dialektikája”. A vallást a határozat háromfelől közelíti meg:

– világossá teszi, hogy a vallás ismeretelméleti alapijának, akárcsak a húszas-harmincas évek szovjet ideológusai, továbbra is egyszerűen „a tudatlanság”-ot tekinti;

– a vallásos ideológia gyökereit mélynek tekinti s a klasszikus nagyipari proletariátuson kívül minden rétegre jellemzőnek tartja;

– a vallást reakciós világnézetnek tartja.

Az első és különösen a harmadik állítással a Párt magának a vallásnak a lényegi elfogadhatatlanságát is kellően megindokolja mind tagjai, mind az „útítársnak” kiszemelt rétegek számára. Egy így definiált vallás elutasításának elfogadásához, a szembenállás interiorizálásához és közvetítéséhez nem kell birtokában lenni a marxizmusnak: elegendő a „mindennapi racionalitás”, a proletariátus iránti társadalmi elkötelezettség és a „reakció elleni harccal” való politikai azonosulás. Magyarán a vallás el nem fogadásához nem kell

materialistának lenni, nem szükséges belátni „a vallási tanítások hamis” mivoltát, nem szükséges megérteni a vallás társadalmi okai-val kapcsolatos marxista magyarázatot stb.

A vallásellenesség tehát – a határozat logikája szerint – erkölcsileg és történelmileg a nem materialisták számára is el-

A vallásellenesség tehát – a határozat logikája szerint – erkölcsileg és történelmileg a nem materialisták számára is elfogadható, a tolerancia ideológiai szempontból nem megengedhető. Ebből viszont az következik, hogy nem a vallás támadását, hanem a vallással való együttélés szükségességét kell megindokolnia a határozatnak.

fogadható, a tolerancia ideológiai szempontból nem megengedhető. Ebből viszont az következik, hogy nem a vallás támadását, hanem a vallással való együttélés szükségességét kell megindokolnia a határozatnak. A vallással való együttélésnek az oka az érvelés szerint nem az, hogy lehet találni közös értékeket a szocializmus és a vallás hívei között (ez csak egy évtized múlva kerül be az érvelésbe, s válik uralkodóvá a korai nyolcvanas évekre), hanem az, hogy a vallásosság bizonyos rétegekben nagyon mélyen gyökerezik, belátható időn belül nem szüntethető meg – ezért tehát a velük (ezen rétegekkel) való együttélés feltétele a vallás valamiféle elviselése.

Másrészt a „vallásos dolgozókkal” kapcsolatban megjelenik egy új kifejezés: ők nem egyszerűen elfogadói, hívei, támogatói a népi demokráciának – ezt már *Révai* is állította róluk –, hanem akarják a szocializmust.

Nem tekinthető véletlennek, hogy a határozat nem használja a „nép ópiuma” klasszikus marxi érvelését. Megítélésünk szerint ezt azért nem használja, mert pontosan ezt az „ópium-funkciót” szánja a magyarországi egyházaknak: azaz a társadalom és állam közötti konfliktusok lecsendesítését, a forradalom leverése által okozott sebek enyhítését, a diktatúra elviselésének megkönnyítését.

A határozat alaphangja szerint azonban a vallás elleni átfogó küzdelem is szükséges.

A kétfrontos harc hívószava itt is előjön: a vallás elleni harc lebecsülése és elhanyagolása, e kérdés „liberális kezelése” jobboldali oportunizmus (1958 nyarán, *Nagy Imréék* kivégzésének hónapjaiban pedig igazán nem kell magyarázni az embereknél, hogy milyen következménnyel jár, ha valaki ilyen hírbe keveredik). Ugyanis a határozat érvelése szerint a „klerikális reakció” és a vallás mégiscsak összefügg.

Először is a „klerikális reakció” sajátossága, hogy leválasztható jelenlegi hordozójáról, az egyházakról, amelyekkel viszont egy egész történelmi korszakon át együtt kell élnie a szocializmusnak. A vallásosság sajátossága, hogy – legalábbis belátható időn belül – nem választható le azokról a tömegekről, amelyeket a Párt meg kíván nyerni és akik egyébként is (nem győzzük hangoztatni ennek újszerűségét) akarják a szocializmust. Másrészt a „klerikális reakcióval” szemben az adminisztratív eszközök alkalmazása megengedett, sőt kívánatos – a vallásossággal szemben az érvelő, felvilágosító munkának, a propagandának van helye. (Ez a megkülönböztetés nem egyszerűen frázis: azt jelenti, hogy a párt és az államapparátus más-más csoportjai, más KB titkárok, más KB osztályok, más minisztériumok, más tanácsi osztályok felelősek a két kér-

désben.) Megjegyzendő, hogy e történetben az egyházak mindkét jelenséghez – tehát a felvilágosítással és az adminisztratív úton leküzdendőhöz is – kapcsolódnak, s a legbuzgóbb funkcionárius sem könnyen dönthette el, mikor melyik arcukat mutatják. Például látszólag a vallásosos szertartás végzése pontosan az a hely, ahol a szocializmus is természetesnek látja az egyházak tevékenységét, a dolog mégis „reakciós” kontextust kap, mert a határozatból kiderül, hogy „bizonyos társadalmi csoportok, elsősorban a volt uralkodó osztályok deklasszált elemei, reakciós politikai beállítottságból, tüntetésként vesznek részt vallásos szertartásokon”.

Az eszmei harc fejezetébe tartozik, hogy az egyházak növelik hitéleti tevékenységüket: „kísérleteket tesznek a vallás és a marxizmus-leninizmus eszméi között meglevő antagonisztikus ellentét leplezésére, ködösítésére” – ez tehát nem az adminisztratív osztályok birodalma, hanem az ideológusoké, a propagandistáké. Csak hogy a határozat szerint a vallásos világnézet arra szolgál, hogy a „klerikális reakció politikai befolyás alá vonhassa a hívő embereket.” Aki tehát – mindegy, hogy reakciós szándékkal vagy anélkül – terjeszti a vallásosságot, az objektíve növeli a „klerikális reakció” mozgásterét. Ezzel együtt azonban a világnézeti harc, sőt az egyházi befolyás elleni küzdelem is alárendelendő az aktuálpolitikának, a szocializmus építésének. Minthogy a szocializmus építését a „klerikális reakció” ellenzi (a nép meg ugye támogatja), ezért ellene a vallásos emberek, sőt egyházi személyek is felhasználandók.

„Pártunk a vallással kapcsolatos tevékenységét mindenkor az általános politikai harc, az osztályharc érdekeinek rendeli alá. A vallás elleni világnézeti harc az általános osztályharc része. Számunkra nem az a fő kérdés, hogy ki vallásos és ki ateista, mivel ebben az esetben a harc fő frontja a kapitalizmus és a szocializmus közötti ellentétéről a vallásos és nem vallásos dolgozók ellentétére tevődne át. A fő kérdés az, hogy a munkások, dolgozó parasztok és az értelmiség testvéri összefo-

gással, egyetértésben építsék a szocialista jövőt, amelynek győzelme a vallás társadalmi alapjait megszünteti. Mi az embereket nem a hitelveik, hanem osztályhelyzetük, politikai állásfoglalásaik és cselekedeteik alapján ítéljük meg. A vallással kapcsolatos ideológiai feladatainkat mindig ebből a szempontból kell meghatároznunk.”

Aki megértette ezt a bonyolult fokozatrendszert, azt, hogy hogyan kell viszonyulnia a vallásos egyénhez, a vallásos tömegekhez, a valláshoz, az egyes egyházi emberekhez, az egyház intézményéhez s végül a klerikális reakcióhoz, a nevelésre vonatkozó eligazítást is kapott.

Kiderül, hogy a proletárdiktatúra államának egyik fő feladata az egész nép szocialista átnevelése. Ebbe beletartozik „a vallásos világfelfogás elleni türelmes eszmei harc.” A tudományos materialista világnézet terjesztése minden állami iskola feladata. Az állam a tudományos materialista világnézet terjesztésében segítséget nyújt a társadalmi szervezetek és intézmények részére is, biztosítva mindenekelőtt a tudományos materialista világnézet terjesztésének teljes szabadságát. Itt már arról van szó, hogy a szocialista állam nem feltétlenül közvetlenül folytat materialista propagandát – pontosabban ezt a propagandát alárendeli egyéb állami céljainak –, de a párt létrehoz erre szakosodott szervezeteket, melyek erre koncentráltan működnek. (Ennek jelentőségét sokan lebecsülik. Pedig a rendszer politikai működésének egyik kulcseleméről van szó. Például gyakran folyt vita a hatvanas években a „Világosság”-ban párttag és „útítárs” értelmiségiek között, az „Új Ember” és a „Világosság” között. E viták egyike sem lett volna lehetséges, ha maga „a” pártközpont szólal meg a világnézet-politikai kérdésekben.)

Akárcsak nyolc évvel korábbi társa, ez a határozat is foglalkozik a párttagok és a vallás viszonyával. Először is az eszmei harcot különböző fokon valamennyi párttagnak folytatnia kell; gyakran önmaguk gondolkodásában meglevő „téves eszmék” ellen. Az egyszerű párttagokkal szemben a követel-

ményeknek több szintje fogalmazódik meg:

- adminisztratív tiltja a párt a leglátványosabb vallási eseményen, a körmeneten való részvételt;

- elvárja, hogy ne vegyenek részt vallási szertartásokon;

- elvárja, hogy „ne hozzák be a vallási nézeteket a pártba”;

- elvárja – bár ezt láthatólag csak történelmi távon –, hogy fokozatosan szabaduljanak meg vallásos nézeteiktől.

A PB-vita jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy akkori felmérés szerint Somogyban a párttagság 4 százaléka, Szegeden a párttagság 2 százaléka iratta be gyermekét fakultatív hittanra. (Az adaton kívül már az is fontos, hogy létezett olyan nyilvántartás, amely azonosította a beiratkozott gyerekek szüleit – például párttagság szerint.) (5) A „nem egyszerű” párttagokat, azaz a pártfunkcionáriusokat, a pártapparátus függetlenített munkatársait és az alapszervezetek vezetőségi tagjait a határozat eltiltotta a szertartásokon való aktív részvételtől („Az olyan funkcionáriust, aki saját elhatározásából gyermekét megkeresztelteti, hittanra járattja, béráltatja, egyházi esküvőt rendez, templomba jár vagy körmeteken vesz részt, pártfegyelmi úton felelősségre kell vonni, pártfunkciót nem tölthet be.”);

- az elkerülhetetlen társadalmi kötelezettségek esetében náluk is tolerálta az esküvőn, keresztelőn való megjelenést. Utóbbi enyhítést az eredeti elképzeléssel ellentétben *Münnich Ferenc* javaslatára s az azt követő kádári bólintásra iktatták be a szövegbe.

Funkcionáriusai esetében a Párt láthatólag jobban tolerálja a vallási életben való részvételt, mint a belső ideológiai elkötelezettséget. Kimondja ugyanis, hogy „Pártfunkciót vallásos ember nem tölthet be.” Tudomásom szerint a magyar kommunista mozgalom történetében először jelenik meg a „szekták” tagjainak deklarált – azaz nyilvános, s nemcsak a rendőri vagy ÁEH-es iratokban létező – negatív megkülönböztetése a nagyegyházi tagoktól. A különböző vallási szektákhoz tartozó emberek nem lehetnek a párt tagjai – a

nagyegyházi tagság viszont semmiképpen nem számít a párttagságot kizáró oknak. Feltehetően – amiképp erre *Majsai Tamás* felhívta a figyelmemet – itt nem az egyházak mérete vagy teológiai nézetei alapján tett különbséget a Párt, hanem a nagyegyházi tagságnál erősebb ideológiai elköteleződést, illetve a „szekták” „elsődleges közösség” mivoltát tekintette a párttagságot kizáró oknak. A Párt először fogalmazza meg, hogy míg az egyházakkal,

az egyszerű állam-polgár vallásosságával kész egy egész történelmi korszakon át együtt élni, addig célul tűzi ki, hogy a pártonkívüliek egyes csoportjainak vallásos meggyőződése belátható időn belül eltűnjön. Ezek a csoportok: fegyveres erők tisztjei, pedagógusok és vezető állami hivatalnokok. A pedagógusokkal szemben az eredeti szöveg kvázi megkövetelte volna a marxista világnézeti elkötelezettséget, ezt *Rapai Gyula* javaslatára veszik vissza, s lesz belőle a vallásos világnézet fokozatos elhagyásának programja. A kemény vonallal e kérdésben szembenálló 45-ös kommunista Rapai hamarosan (1959-ben) a KB agit-prop osztályának vezetője, a KB póttagja lesz. Egyébként még a „klerikális reakcióra” specializálódottakat – tehát az adminisztratív szerveket – sem mentesíti az eszmei munkától a határozat, mert leszögezi, hogy az adminisztratív rendszabályok ezen a területen is csak akkor hatékonyak, ha azt a tömegek politikai meggyőzése előzi meg, támasztja alá.

Különösen figyelemre méltó, hogy a ha-

tározat érvelésében már megjelenik a „szekularizációs élethelyzet.” A szekularizációs élethelyzet jellegzetes sajátossága, hogy nem a párttagok materialista világnézetére apellálnak, hanem politikai és társadalmi értékeikre, azokra hivatkozva kívánják elutasítani velük a vallást. Ez csak abban a helyzetben lehetséges, amikor a világnézeti közömbösség a hatalom oldalára húzók között erősödően van. De úgy tűnik, hogy a túlsó oldal is megváltoztatta

A szekularizációs élethelyzet jellegzetes sajátossága, hogy nem a párttagok materialista világnézetére apellálnak, hanem politikai és társadalmi értékeikre, azokra hivatkozva kívánják elutasítani velük a vallást. Ez csak abban a helyzetben lehetséges, amikor a világnézeti közömbösség a hatalom oldalára húzók között erősödően van. De úgy tűnik, hogy a túlsó oldal is megváltoztatta az érvelését. Míg ugyanis 1949-ben a hittanra való beiratásnál maga a vallásosság szolgált érvül – miszerint a vallásos embertől elvárható, hogy hittanra járassa a gyereket, hit és erkölcsstan nélkül nem lesz jó katolikus, jó zsidó stb. a gyerek –, addig most az érvelés megfordul: „nem lehet igazán kulturált ember az – mondják –, aki nem vallásos.”

az érvelését. Míg ugyanis 1949-ben a hittanra való beiratásnál maga a vallásosság szolgált érvül – miszerint a vallásos embertől elvárható, hogy hittanra járassa a gyereket, hit és erkölcsstan nélkül nem lesz jó katolikus, jó zsidó stb. a gyerek –, addig most az érvelés megfordul: „nem lehet igazán kulturált ember az – mondják –, aki nem vallásos; a valláserkölcstől pozitív szerepét hangsúlyozva azt állítják, hogy a vallás nélkül nincs erkölcs, erkölcsi nevelést igazán csak a vallás ad stb.” Magyarán most már a kultúra és az erkölcs a cél – s a vallás, a

hittan ennek eszköze. Érdekes kísérlet lenne – de erre most nem vállalkozom – elemezni az egyházi sajtót, esetleg a prédikációk leírt változatait: valójában mikor történt ez a fordulat.

A határozat az utolsó olyan nyilvános dokumentum, ahol a párt ideológiai ellen-ségképének centrumában a vallásosság áll – s a legutolsó, ahol a „klerikális reakció” fogalma egyáltalán szerepel.

Az ez után kezdődő időszakban a párt és a vallás, az állam és az egyházak viszo-

nya fokozatosan átalakul, a nyílt konfliktus helyét a kényszerű kompromisszumok veszik át. A viszonyt – mindkét részcél – sokkal inkább a „fortélyos félelem”, mint a „csalóka remény” jellemzi.

Jegyzet

A tanulmányhoz a korabeli jogszabályokon és nyilvános párthatározatokon, illetve a sajtón kívül a Protestáns Szemle 1997/1. számában és 1994/1.

számában megjelent dokumentumközléseket használtuk fel. Az alapul szolgáló kutatást az OTKA, a Soros alapítvány, illetve az SZPÖ támogatta.

- (1) Protestáns Szemle, 1997/1. sz. 59. old.
- (2) Protestáns Szemle, 1997/1. sz. 59. old.
- (3) Protestáns Szemle, 1994/1. sz. 45. old.
- (4) Magyar Közlöny, 1957. márc. 24–35. sz., Művelődésügyi Közlöny, I. évfolyam 5. sz.
- (5) Protestáns Szemle, 1994/1. sz. 45. old.

Nagy Péter Tibor

„Görnyesztnek bíbor harmatok”

József Attila: Pöttyös

Imhol őzike-lépésekben
kis rüggyel szájában a lány.
Bűvös fogam koppanva ejti
megszolgált, keserű pipám.

Ifjúi kinokban szenvednek
mind-mind a vénülő füvek.
Emlékeznek: mikor is láttak
szellőcske járású szüzet.

Hopsza! Fű leszek én ma este,
görnyesztnek bíbor harmatok,
ropogós, tűrő fű, amelyben
új kedved is topoghatod!

De pöttyös ruhádban, lobogván,
ahogy látsz, itt hágyasz engemet,
s meg kell öntöznöm hús csöbörrel
a kigyulladó füveket.

A „Pöttyös” nem sorolható József Attila legismertebb és gyakran emlegetett versei közé. Nem honosodott meg annyira a köztudatban, mint sok más olyan költeménye, melyben hasonló gondolati-érzelmi „hőfokok” vall önmagáról s a világról, környezetéről. Az évtizedek során Szabolcsi Miklós többkötetes impozáns műve foglalkozott legtúzetesebben egy nagyobb verscsoport keretében ezzel a versével (is) (1), megvilágítva a mű emberi és személyiségtörténeti hátterét: életrajzi tényezőkkel összefüggő alapélményét és keletkezési-kapcsolattörténeti körülményeit. Török Gábor elsősorban nyelvi-stiláris (formanyelvi) szempontból vizsgálja – más művekkel együtt – a verset, kiemelve hangtani, szóhasználati, motivikus jellemzőit. (2) Más József Attila-tanulmányok, elemző-értelmező esszék, visszaemlékezések (esetenként nyilván eltérő tárgyuk jellegéből következően is) legfeljebb csak érintőlegesen, egyéb művekről vagy jelenségekről értekezve, egy-egy összegező megállapítás, zárójeles utalás keretében szólnak róla. Pedig – úgy vélem – koránt-

sem jelentéktelen és periférikus értékű alkotás: megszólaltatott életérzése, sajátos szemléletmódja, formavilága, nyelvezete, ritmikája stb. révén jóval több figyelmet érdemel a mai olvasótól-befogadótól.

A vers az 1928-as termés nyitódarabja (valószínűleg még 1927 nyarán-ősz elején keletkezett), olyan versek társaságában, mint a „Tószunnyadó”, „Luca”, „Csüngője voltam”, „Tedd a kezed”, „Nemzett József Áron”, „Ringató”, „Lucához”, „Dalocska”, „Gyöngy”, „Klárások”, amelyek – a korábbihoz képest – gondolat- és érzélemvilágának lényeges tágulásáról és elmélyüléséről, költői eszköztárának további gazdagodásáról tanúskodnak. Ekkor már jórészt túllépett a nyugatosok első nemzedékének esztétikai-poétikai ízlésmintáin, illetve az Erdélyi József képviselte újnépíességen éppúgy, mint a francia szürrealizmuson és Kassák aktivista-expresszionista hatásán; felerengtek időközben kialakított költői világméskének, versvilágának jellegzetes tér- és idődimenziói, írásművészetének egyéni vonásai. A költő ekkor még innen van a nagy világnézeti megrázkódtatások és kiút-